

УДК 347.9

**МАЙБУТНЄ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ЄВРОПІ:
ПРОЕКТ М. СТОРМА**

**FUTURE OF CIVIL PROCEDURE LAW IN EUROPE:
PROJECT OF M. STORME**

Ізарова І.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правосуддя*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті досліджуються передумови та процес підготовки проекту, присвяченого зближенню судочинства в країнах Європейського Союзу, видатного сучасного процесуаліста М. Сторма. Також аналізується вплив його проекту на гармонізацію цивільного процесуального права в європейських країнах. У результаті сформульовані пропозиції до подальшого вдосконалення й розвитку цивільного процесуального права в Україні.

Ключові слова: цивільне судочинство, гармонізація цивільного процесуального законодавства, М. Сторм, апроксимація цивільного судочинства.

В статье исследуются предпосылки и процесс подготовки проекта, посвященного сближению судопроизводства в странах Европейского Союза, выдающегося современного процессуалиста М. Сторма. Также анализируется влияние его проекта на гармонизацию гражданского процессуального права в европейских странах. В результате сформулированы предложения дальнейшего совершенствования и развития гражданского процессуального права в Украине.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, гармонизация гражданского процессуального законодательства, М. Сторм, аппроксимация гражданского судопроизводства.

This article devoted to the prerequisites and drafting an outstanding M. Storm devoted convergence justice in the European Union. Also, it analyzes the impact of the project on harmonization of civil procedural law in Europe. As a result, formulated proposals for further improvement and development of civil procedural law in Ukraine.

Key words: civil litigation, harmonization of civil procedural law, M. Storm, approximation civil proceedings.

Постановка проблеми. Однією з найбільш системних спроб гармонізації цивільного процесуального права в Європі в ХХ ст. став проект робочої групи професора М. Сторма. Упродовж 1987–1994 рр. під його керівництвом було підготовлено серію статей із роз'ясненнями, що були спрямовані на гармонізацію цивільного процесуального права в Європейському Союзі (далі – ЄС), які отримали назву «Approximation of Judiciary Law in the European Union» («Зближення судового права в ЄС») [1]. Саме цей проект цілком справедливо вважається успішним початком реалізації ідеї запровадження єдиних підходів у цивільному судочинстві на європейському просторі з огляду на спричинений нею науковий резонанс та результати, яких було досягнуто в подальшому.

При цьому варто відзначити не тільки успіх цього проекту, але й надзвичайно важливу роль його провідника – професора М. Сторма, який здійснив величезний внесок у науку цивільного процесуального права й докладає титанічні зусилля для реалізації ідей зближення та гармонізації цивільного процесуального законодавства країн-членів ЄС. Він став одним із ідейних натхненників підготовки єдиного кодексу цивільного судочинства, засновником IAPL (Міжнародної асоціації процесуального права) [2].

Стан дослідження. При цьому варто зазначити, що діяльність М. Сторма і його проект є малознайдомими для вітчизняної науки цивільного процесуального права попри те, що його величезний внесок у розвиток науки цивільного процесу має надзвичайно важливе значення [3]. Успіх його проекту та вплив на подальший розвиток науки цивільного процесуального права в європейських країнах зумовив наш науковий інтерес.

Виклад основного матеріалу. Будь-які ідеї впроваджуються в життя завдяки переконаності та наполегливості їхніх авторів. Так і М. Сторм впродовж своєї кар'єри відстоював ідею створення єдиного кодексу, який можна було б застосовувати у всьому світі, особливо в сфері цивільного процесу. Ще в університеті він запропонував створити універсальне всесвітнє право, але, як зауважив його викладач, це можна було б реалізувати тільки перед інопланетною атакою [4]. Удосконаливши свою ідею, він запропонував створити єдиний кодекс цивільного процесу країн-членів ЄС, враховуючи важливість існування ефективної досконалої системи правосуддя в цивільних справах, захисту порушених цивільних прав, не обмежених кордонами національних держав.

Основним підґрунтям для виникнення та розвитку ідеї єдиного кодексу цивільного судочинства стала ст. 6 Європейської конвенції, яка проголошує право кожної особи на судовий захист [5]. Саме ці вимоги до цивільного судочинства М. Сторм вважає загальними, такими, що відображають спільні традиційні європейські погляди на справедливе правосуддя в цивільних справах. Єдине, чим, на його думку, варто було б їх доповнити, – розумною

ціною [6, с. 306], оскільки однією з найбільш істотних проблем цивільного судочинства залишаються високі судові витрати. Так, під час реформування англійського цивільного процесуального законодавства варто прислухались до цієї цілком законної позиції й положення ст. 1.1(1) Civil Procedure Rules, що містить умову щодо пропорційних судових витрат [7]. Варто зазначити також те, що в ст. 47 Хартії основних прав Європейського Союзу були розвинені положення Європейської конвенції й закріплено права особи на ефективні засоби правового захисту та доступ до неупередженого суду [8].

Ідея універсального цивільного процесу в післявоєнній Європі об'єднала видатних науковців, які в 1950 р. заснували International Institute of civil procedural law (Міжнародний інститут цивільного процесуального права), діяльність якого була спрямована на забезпечення єдності цивільного судочинства в різних країнах світу (у подальшому цей інститут було перетворено на International Association Procedural Law (IAPL), або Міжнародну асоціацію процесуального права).

На Першому всесвітньому конгресі IAPL «Towards a Justice with a human face», який у 1977 р. було проведено в м. Гент, М. Сторм зробив пропозицію підготувати єдиний європейський кодекс цивільного судочинства з огляду на закріплені в Європейській конвенції права кожної особи на справедливий розгляд справи в суді та задля забезпечення положень установчих договорів ЄС [4]. Підтримуючи закріплене в Європейській конвенції право кожної особи на справедливий розгляд справи в суді, М. Сторм наполягав на тому, що гармонізація законодавства необхідна передусім у сфері цивільного процесуального права, зокрема, задля забезпечення положень установчих договорів ЄС [6, с. 23].

Фактично це був шостий конгрес із дня заснування цієї організації, але перший міжконтинентальний, що об'єднав представників із Європи, Азії, Австралії та Африки [9]. Таким чином, ідея єдиних правил цивільного судочинства об'єднала майже весь демократичний правовий світ і була позитивно сприйнята європейським співтовариством.

У 1984 р. Комітет міністрів Ради Європи прийняв Рекомендацію № R(84)5 «Про принципи цивільного процесу, направлені на покращення здійснення правосуддя» (Principes de procédure civile propres à améliorer le fonctionnement de la justice) [10] та низку інших рекомендацій, спрямованих на зближення та покращення цивільного судочинства. Але бажаного результату вони не досягли: зближення цивільного судочинства відбувалося надзвичайно повільно.

У 1986 р. М. Сторм знову запропонував доволі еволюційну для того часу ідею перебороти табу й преференції національних держав регулювати цивільні процесуальні правовідносини та створити єдиний кодекс цивільного процесу на теренах Євросоюзу. Тільки після цього Єврокомісією було створено робочу групу з дванадцяти представників

від кожної країни-члена ЄС, яка розпочала свою роботу в 1987 р. [4].

Водночас в іншій частині світу відбуваються схожі процеси. Другим прикладом, який надихнув М. Сторма, став *Codigo Tiro Europeo*, або основні положення, які наслідувала модель, розроблена для проекту кодексу Європейського договірного права. Прикладом такого модельного кодексу зазвичай називають *Codigo Procesal Civil Modelo para Iberoamerica 1988* р., який було підготовлено Американським інститутом процесуального права [11]. Хоча цей кодекс не отримав обов'язкової сили, він є моделлю для реформ у процесуальному праві в Латинській Америці, тому не випадково він в останні роки почав привертати увагу вчених зі Східної Європи як приклад комплексної гармонізації цивільного процесуального законодавства в регіональному масштабі, на що вірно вказує В. Комаров [3, с. 28].

У ЄС на той час було прийнято низку конвенцій із вирішення деяких питань міжнародного процесуального права з огляду на потреби міжнародного судового процесу. Насамперед це конвенції про юрисдикцію й примусове виконання судових рішень у цивільних і комерційних справах, що були укладені в Брюсселі 27 вересня 1968 р. [12], у Лугано 16 вересня 1988 р. [13], а також Регламент № 44/2001 Ради Європи від 22 грудня 2000 р. про юрисдикцію, визнання та виконання судових рішень у цивільних і комерційних справах [14].

Проте, як зауважують у науковій літературі, і ці заходи не вплинули на гармонізацію національних процедур, як деякі рішення Європейського суду з прав людини [15]. Це насамперед рішення, у яких суд визнавав недійсними національні положення, які посягали на свободу внутрішнього ринку, як у справі *Hubbard проти Hamburger* 1993 р.¹ [16], або порушували загальну заборону на дискримінацію за ознакою національності, як у справі *Mund & Fester проти Natrex* 1994 р.² [17].

Саме в цих умовах європейська спільнота звернулася до провідних науковців, які відстоювали позицію щодо гармонізації цивільного процесуального законодавства.

Спочатку за проектом М. Сторма готувався єдиний модельний кодекс цивільного судочинства країн-членів ЄС, але в процесі роботи були виявлені достатньо суттєві розбіжності у врегулюванні інститутів цивільного процесуального права. З огляду на це було виділено 16 питань, які в подальшому слід було б апроксимувати: примирення сторін, початок розгляду справи, предмет судового спору, відкриття доказів, свідки, доказування й докази; при-

пинення розгляду, розгляд за замовченням, витрати; забезпечувальні заходи, платіжні доручення, виконання, пеня за невиконання судового акту, строки, недійсність, звернення та відводи суддів.

Фінальний звіт робочої групи було опубліковано в 1994 р., що являє собою серія статей, об'єднаних під назвою «*Approximation of Judiciary Law in the European Union*» (Зближення судового права в ЄС) [1].

Ні Європейська комісія, ні держави-члени ЄС не розвивали проект далі, проте досягнення робочої групи М. Сторма забезпечили початок інтенсивної дискусії про значення, шляхи й напрями гармонізації національних цивільних процесуальних норм.

Упродовж наступних декількох років інтерес європейської спільноти до єдиного кодексу цивільного судочинства істотно підвищився. Перед ЄС поставало завдання поступово створити зону свободи, безпеки та правосуддя. У ст. 65 «*Judicial Cooperation in Civil Matters*» Амстердамської угоди 1997 р. було визначено важливість забезпечення спрощеного доступу до правосуддя, що могло бути реалізовано за допомогою мінімізації стандартів для транскордонних спорів і гармонізації судових процедур, доступності судових рішень [18]. Ці положення стали величезним проривом і були також відображені в Ліссабонській угоді [19], що засвідчило важливість її положень, доведену в процесі реалізації.

Цими положеннями було закріплено повноваження Ради вжити заходи у сфері судової співпраці в цивільних справах із транскордонними наслідками, оскільки вони необхідні для ефективного функціонування внутрішнього ринку ЄС. При цьому варто зазначити, що ці заходи не обмежуються такими традиційними областями міжнародного цивільного процесу, як юрисдикція, визнання та виконання чи правова допомога, а спрямовані на подолання перешкод на шляху нормального функціонування цивільного судочинства, шляхом сприяння зближенню положень цивільного процесу в законодавстві держав-членів [20; 23].

У підсумку в ЄС достатньо швидко було прийнято велику кількість актів, і доволі чітко прослідковується стратегія галузевої гармонізації всіх інститутів цивільного процесуального права, що стосуються транскордонного судового розгляду між державами-членами.

У 2001 р. в Брюсселі під егідою Європейської комісії професор М. Сторм провів колоквиум на тему «*The Coming Together of Procedural Laws in Europe*» (Об'єднання процесуальних законів у Європі). Учасники з усіх старих і більшості нових держав-членів ЄС відважилися поглянути на

¹Витяг з рішення суду: згідно із цим положенням, якщо іноземні громадяни є позивачами в справі в німецьких судах, вони повинні забезпечити оплату судових витрат, але це не поширюється на громадян Німеччини, що є дискримінацією за національною ознакою (пер. автора).

²Витяг з рішення суду: держави-члени повинні забезпечувати спрощення формальностей, що регулюють взаємне визнання й приведення до виконання рішень судів та трибуналів для сприяння розвитку спільного ринку шляхом прийняття правил підсудності для спорів, пов'язаних із ним і ліквідації, наскільки це можливо, труднощів про визнання ц приведення до виконання рішень на території договірних держав. У випадках, коли судові рішення виконуються за національною процедурою, арешт або схожі заходи застосовуються тільки тоді, коли виконання може бути ускладнене або унеможливлене, тоді як у разі виконання такого судового рішення за кордоном такі заходи можуть застосовуватися тільки на тій підставі, що воно буде виконуватися за кордоном. Така відмінність правового регулювання не виправдана й порушує положення Брюссельської конвенції (пер. автора).

можливе майбутнє судового процесу в європейському стилі, підготувавши доклади на тему трьох великих питань гармонізації: чому, що і як [20].

Відзначаючи в доповідях важливість подальшої роботи в напрямі гармонізації цивільного процесуального права, вони зосередили увагу на таких питаннях. Г. Вальтер (G. Walter) запропонував запозичити досвід уніфікації федерального Цивільного процесуального кодексу Швейцарії, де прагнуть створити єдину цивільну процедуру для всіх кантонів, які, крім процедури, відрізняються системою судових органів. В. Кеннет (W. Kennett) відстоювала гармонізацію виконання рішень у цивільних справах та подолання перешкод на шляху поліпшення транскордонного правозастосування в ЄС, зокрема, відмінності в нормативних документах. Р. Штюрнер (R. Stürner) узагальнив відомості про спрощене судочинство, що охоплює широке коло процесуальних засобів, спрямованих на контроль за охороною й виконанням матеріальних прав, відзначаючи їх історичне підґрунтя та вимоги європейського законодавства щодо забезпечення мінімального стандарту спрощеного судочинства. Зокрема, він порекомендував запровадження єдиний порядок примусового стягнення коштів (uniform orders for payment) за заявою кредитора без особливих вимог, що згодом було застосовано під час підготовки відповідної процедури ЄС. Н. Ендрюс (N. Andrews) представив модель єдиного європейського охоронного наказу (uniform European protective order), яку було б визнано й застосовано судами на всій території ЄС. Сьогодні ми можемо справедливо оцінити важливість та доцільність цих пропозицій, деякі з яких були в подальшому впроваджені в життя.

Варто також акцентувати на тому, що проект М. Сторма викликав деякі дискусії в науковому товаристві, зокрема, був розкритикований П. Ліндбломом і деякими німецькими процесуалістами [21]. При цьому основним аргументом критики було те, що часткова гармонізація призведе до великих труднощів через необхідність мати справу із взаємодією між гармонізованими й негармонізованими правилами. Однак, як зазначають науковці, це була перша всеосяжна спроба вирішити найбільш фундаментальні проблеми цивільного процесу з метою забезпечення спільного ринку ЄС. Вона містить детальні правила судового наказу, підкреслюючи важливість гармонізації в цій сфері. І хоча ця пропозиція не перетворилась на законодавчу ініціативу, вона є цінним і важливою джерелом натхнення для подальшої роботи [15].

Не можна цілком погодитись із висловленою думкою, оскільки саме ці ідеї лягли в основу сучасних загальноєвропейських процедур, які сам

професор М. Сторм вважає за найбільші досягнення гармонізації цивільного процесуального законодавства в ЄС, – це European Order for Payment Procedure³ [22] та European Small Claim Procedure⁴ [23]. Ці дві сучасні, альтернативні національним, спрощені процедури розгляду справ, покликані надати можливість громадянам і бізнесменам у всій Європі якнайшвидшого й доступного цивільного правосуддя у справах; вони є одноманітним у всіх державах-членах і в усіх процесуальних діях: від початку процедури до виконання рішення суду.

Можна погодитись із тим, що саме ідеї М. Сторма були покладені в основу подальшої роботи з гармонізації цивільного процесуального права, зокрема, знайшли своє відображення в цих процедурах.

Висновки. Критикуючи підходи, застосовані під час запровадження цих процедур, М. Сторм зазначив, що сучасний курс, на якому базується європейське процесуальне право, є невірним шляхом з огляду на те, що перші дві по-справжньому європейські процедури мають неправильну структуру, оскільки вони помилково були обмежені транскордонними спорами й існують пліч-о-пліч із низкою правил, які застосовуються в 27 державах-членах⁵; крім того, обидва регламенти виявили низку прогалин, які повинні бути заповнені й доповнені кожною з 27 національних законодавчих влад [1, с. 208]. Проте, незважаючи на певні недоліки, які супроводжують запровадження цих процедур, їх прийняття слід визнати вагомим кроком у розвитку спільного європейського цивільного правосуддя.

Слід відзначити важливість та нагальну необхідність приєднання до гармонізаційних процесів, які відбуваються в ЄС. Фактично відносини між європейськими й національними правилами, як вірно зауважив М. Сторм, можуть бути врегульовані одним із таких шляхів: або поганим прикладом, встановленим правилами типу ESCP, коли європейські й національні процедури існують поряд, кожне зі своєю власною сферою застосування; або заміною національного процесуального законодавства кожною з держав-членів європейською системою процесуального права, що є абсолютно нереальним; або надання громадянину вибору між національними та європейськими правилами процедури, іншими словами, «нехай перемаже найсильніший» [2, с. 216–217].

Останній підхід і варто підтримати, оскільки очевидно, що будь-яка особа буде шукати найбільш ефективний оптимальний спосіб та форму захисту своїх прав, що на практиці покаже найкращі шляхи вдосконалення цивільного судочинства й дозволить уникнути необґрунтованих непослідовних змін.

³European Order for Payment Procedure являє собою конкретні прискорені недорогі процедури вирішення спорів, які не будуть оскаржуватися, забезпечують швидку сплату заборгованості й використовуються в багатьох країнах ЄС [22].

⁴European Small Claims Procedure – це процедура, яка регулює порядок судового розгляду дрібних спорів, який набув чинності 1 січня 2009 р., єдина процедура транскордонного врегулювання цивільних та комерційних справ, ціна позову в яких не перевищує 2 000 євро, альтернативна національним процедурам вирішення таких спорів.

⁵На момент публікації його статті до країн-членів ЄС належали 27 країн, Хорватія стала 28-ою країною-членом ЄС у 2013 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Storme M. Approximation of Judiciary Law in the European Union / M. Storme ; Rapprochement du Droit Judiciaire de l'Union europeenne. – Kluwer ; Dordrecht, 1994. – 225 p.
2. International Association Procedural Law (Міжнародної Асоціації Процесуального Права) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iaplaw.org>.
3. Комаров В.В. Цивільний процес у глобальному контексті / В.В. Комаров // Право України. – 2011. – № 10. – С. 20–29.
4. Storm M. Improving access to Justice in Europe / M. Storm // TeKa Kom. Praw. – Ghent, 2010. – P. 207–217. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pan-ol.lublin.pl/wydawnictwa/TPraw3/Storme.pdf>.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // Верховна Рада України : офіц. веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
6. Storme M. Uniform Procedure Rules in Europe / M. Storme ; M. Sawczuk (ed.), Unity of Civil Procedural Law, Nat. Divergencies. – Lublin, 1994. – 306 s.
7. Civil Procedure Rules // Ministry of Justice [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part01>.
8. Charter of Fundamental rights of the European Union // Official J. of the European Union. – 2010. – 30 березня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:en:PDF>.
9. Carpi F. History of the International Association of procedural law / F. Carpi // Universität Regensburg. – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uni-regensburg.de/Fakultaeten/Jura/gottwald/iapl/history.html>.
10. Principes de procédure civile propres à améliorer le fonctionnement de la justice R (84) 5, 28.02.1984 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=603541&SecMode=1&DocId=682116&Usage=2>.
11. El Instituto Iberoamericano de Derecho Procesal (1957–1988). Historia de las Jornadas [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.venezuelaprocesal.net/codigomodelo.htm#_Toc199412342.
12. Convention of 27 September 1968 on Jurisdiction and the Enforcement of Judgments in Civil and Commercial Matters // Brussels Convention. – CURIA. – 1968. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://curia.europa.eu/common/reccdoc/convention/en/c-textes/brux-idx.htm>.
13. Convention of 16 September 1988 on Jurisdiction and the Enforcement of Judgments in Civil and Commercial Matters // Lugano Convention. – CURIA. – 1988. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://curia.europa.eu/common/reccdoc/convention/en/c-textes/lug-idx.htm>.
14. Регламент № 44/2001 Совета ЕС о юрисдикции, признании и исполнении судебных решений по гражданским и коммерческим делам, (Брюссель, 22 декабря 2000 года) // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – 2000. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a84.
15. Review Essay – Procedural Laws in Europe. Towards Harmonisation (Marcel Storme ed. 2003) // The German Law J. – 2003. – Vol 06. – № 04. – P. 817–826. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.germanlawjournal.com/pdfs/Vol06No04/PDF_Vol_06_No_04_817-826_Developments_Bolt.pdf.
16. Hubbard проти Hamburger, 1993 // EUR-Lex – Access to European Union law : web-site. – 1993. – 1 July. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61992CJ0020>.
17. Mund i Fester проти Hatrex, 1994 // EUR-Lex – Access to European Union law : web-site. – 1993. – 1 July. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61992CJ0398>.
18. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union // Official Journal of the European Union. – 2010. – Vol. 53. – 30 March. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2010.083.01.0001.01.ENG.
19. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007 // Official Journal of the European Union. – 2007. – Vol. 50. – 17 December. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/;ELX_SESSIONID=LyYhJvwTJ2dBybv9yYlBQpQJlchLpplzTy9Hg2n2QlsLY57FKRn!-867718495?uri=OJ:C:2007:306:TOC.
20. Procedural Laws in Europe. Towards Harmonisation / ed. by M. Storme. – Antwerpen ; Apeldoorn, 2003. – 472 s.
21. Lindblom P. Harmony of Legal Spheres. A Swedish View on the Construction of a Unified European Procedural Law / P. Lindblom // European Rev. of Private Law. – 1997. – P. 11–46.
22. EC Regulation (1896/2006) European order for payment procedure [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/judicial_cooperation_in_civil_matters/116023_en.htm.
23. EC Regulation 861/2007 European Small Claims Procedure [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://europa.eu/legislation_summaries/consumers/protection_of_consumers/116028_en.htm.